

KAI KURIE SUPERLATYVIŠKUMO REIŠKIMO ATVEJAI LIETUVIŲ KALBOJE

J. KLIMAVIČIUS

Laipsniuojami ne tik kokybiniai būdvardžiai, būdvardiškai vartojami neveikiamosios rūšies esamojo laiko ir reikiamybės dalyviai, kelintinis skaitvardis *pirmas* ir kokybiniai bei kiekybiniai prieveiksmai, bet ir kai kurios kitos kalbos dalys. Nekalbant jau apie laipsnių reiškimą aprašomuoju (deskriptyviniu) būdu (kaip *labai geras, labai gerai*, taip ir *labai molis, labai purvas, labai sloga, labai spaudžia* ir kt. pan.), ir kitos kalbos dalys turi morfologinių priemonių (afiksų) laipsniams išreikšti. Veiksmo trukmės laipsnius išreiškiamo veiksmais, pvz.: *šūktelėti, sušukti — šaukti, šūkauti — pašaukti*. Kai kurie daiktavardžiai ir beasmeniai veiksmažodžiai turi lygiai tokias pačias laipsnių darybos priesagas, kaip ir laipsniuojamosios kalbos dalys, pvz.: už poną *ponesnis*, už šunį *šunesnis*, jis *poniausias* iš visų, *pritinkiaū, reikiaū, juokiaū, juokičiausia* (kai kurių aukštaičių vakariečių aukščiausiasis laipsnis yra *juokiáu*, kaip ir *geriáu, daugiáu*) ir kt. Tokių pavyzdžių randame ne tik liaudies kalboje, bet retkarčiais ir raštuose, net vertimuose, pvz.: dar klausimas, katras iš mūsų *kiaulesnis* (M. Gorkis, Raštai, XI t., 1955 m., 509 psl.; vert. P. Povilaitis).

Superlatyviškumu bendriausia prasme (ypač *stilistikoje) suprantame ne tik aukščiausiąjį laipsnį, bet apskritai suhiperbolinimą, sustiprinimą, padidinimą, ir ne tik būdo, kokybės ir kiekybės, bet ir daikto, veiksmo. Čia priskiriame ir kai kuriuos pleonastinius pasakymus, kuriems būdingas intensyvumas.

Vienas iš superlatyviškumo raiškos būdų yra sinoniminės samplaikos, kaip antai: *trumpai drūtai, vargais negalais, trucks pliš, čiulba ulba, niežti peršti, atbilda atitrinka, augo klestėjo, liepsnoja mirga, tvarka švara, gimę augę* ir pan.

Kiti pavyzdžiai: *ilgio tolio* ir *braukōs traukōs* (g-kas) JJ RR I 618, *didinam dāuginam* JJ RR I 586; *pabiro pasklido* M RR I 89, *stebėsiuos gėrėsiuos, dainuosiu ringuosiu* M RR I 90, *pražydo pasklido, sučiulbo pragydo* M RR I 90, *kukuoja dejuoja, liūdėsiu dejuosiu* M RR I 97; *sujudo sukruo, neša tempia* JBlt KDN 3; *striukas bukas* KK SPN 3, *ragu*

nagu (rausė) KK SPN 9, *sėdėjo pupsėjo* KK SPN 15, *šąla bąla* KK SPN 19, *bėgsiu lėksiu* KK SPN 29, *pulkit kulkit* KK SPN 75; *suriko suspigo* KB DG 8; *verkia rauda* LG R 184, *nuramins paguos* LG R 66, *daužos blaškos* LG R I 117, *išmalė išmaigė* LG R 63, *gyvas sveikas* LG R 89, *nuramins pradžiugins* LG R 131, *virpa dreba* LG R 132, *žengia artinasi* LG R 134, *čiulbėjo ulbėjo* LG R 61, *džiaugsis džiūgaus* LG R 57, *laukia tikis* LG R 47, *augo noko* LG R 47; *šnara murma* SN R I 148, *verkti aimanuoti* SN R I 303; *truks luš* AVncl R I 118; *užė gaudė* VV RR I 326, *ošia gaudžia* VV RR I 68; *surišta sušliūbavota* JBlt R 308, *miela malonu* JBlt PV I 41; *augo skeryčiojosi* AV P ir L 62, *pasakoju byloja* AV P ir L 69, *giedoju čiulbėjo* AV P ir L 12, *ciksėjo skubėjo, ciksėjo džaksėjo* AV P 70; *aukšta tėva, trumpa drūkta* MV PJ 28; *šaukia rėkia* AS R 79; *keikia putoja* Ž MP 47; *liūdna šalta* EM BP 48; *barška tarška* EM BP 89, *dirba prakaituoja* EM BP 129, *grok dainuok* EM BP 160; *smilksta rusena* MMI 203, *žaižaruoja baltuoja* MMI 213; *geria uliavoja* P ir P 178, *aukšta tėva, žema drūta* P ir P 314, *ilga laiba* P ir P 347, *ilgas tėvas, trumpas druktas* P ir P 348 *nuogas plikas* P ir P 397, *serga guli, serga vaitoja* P ir P 413; *saldumėlis gardumėlis* „M“ 1960.X.17.

Kaip matyti iš pavyzdžių, antrasis samplaikos žodis, būdamas gryniausias sinonimas arba artimos, gretimos reikšmės žodis, dažnai yra vaizdingesnis, metaforinis, perkeltinės prasmės, kartais net panašaus skambėjimo. Šiuo požiūriu (antrojo žodžio panašiu skambėjimu), o taip pat intonaciškai į sinonimines samplaikas yra panašūs kai kurie nuolatiniai ir tautosakiniai priedėliai, pvz.: *vaikučiai zuikučiai, oželis kvaišelis* KK SPN 8, *meška lepeška* KK SPN 13, *ežiukas kežiukas* KK SPN 15, *lapė snapė* KK SPN 24, *katinėlis rainakėlis* KK SPN 29, *kiškis piškis* KK SPN 55, *katin patin, šurkau murkau* KK SPN 73; *meška repečka* KB DG; *Kastytis baltalytis* M RR I 178; *Napalys bailyš* PCv R VII 375; *Ievutė pleputė* PCv R VII 379, *Onutė žliumbutė* PCv R VII 384; *bernelis dobilėlis, mergelė lelijėlė* ir kt. Bet šis panašumas yra tik formalus, nes superlatyviškumas čia neišreiškiamas. Su sinoniminėmis samplaikomis galima palyginti ir kai kuriuos onomatopėjinius (*šliapu tapu, gir gar, girgždu gargždu, šuldu buldu*), vaizdo pamėgdžiojimo (*makalai tabalai; kinku linku* KK SPN 51; *švitru — švatru, blisku — blasku*¹ MV PJ 35) ir kitus ištiktukus.

Superlatyviškumą reiškia ir šiaip intensyvinės žodžių grupės, kurias sudaro jau ne sinoniminiai, bet gretimos vartosenos, dažnai net antoniminiai žodžiai, tokie kaip *negirdėtas neregėtas, noromis nenoromis, virė kepė, siūdavo megzdavo, rytą vakare, šapai lapai*, kad ir *verpt aust* nemoka, bile gražiai pašoka ir *pan*.

Kiti pavyzdžiai: *taria rašo* JJ RR II 343; *ji dieną naktį* dirba JJ RR I 617; *kas skaito rašo*, duonos neprašo JJ RR I 409; *rankas kojas iščiupinėja* AG-G MB 28; *muša seną mažą* AG-G MB 14; *perka parduoda; vyną midų*

¹ Rašyba palikta tokia, kokia yra 1947 m. M. Valančiaus „Palangos Juzės“ leidime (redaktorius A. Kalnias). Normatyvinė rašyba (žr. J. Žiugžda, Lietuvių kalbos gramatika, I, 1959, p. 218) — be brūkšnelio.

geria „VN“ 1960.XII.8; graužia dieną naktį „P“ 1960.XI 46; žiemą vasarą vaikščiodavo „P“ 1960.XII 139; dieną naktį maudžia SN R I 303; keliai takeliai SN R I 303; dalia nedalė LG R I 110; ausčia dieną naktuzėlę LG R 203; dar rankas kojias man nubučiuos JBlT R 235; aš brolių seserų neturiu JBlT PV I 284; dieną naktį posėdžiavo AV P ir L 26; paklauskite, didi maži AS R 56; dieną naktį vaikščiodama AS R 98; dieną naktį kryptim vakarų AVncl R I 193; žiemą vasarą jisai žaliavęs KB RR I 166; ryts vakaras kukavo JJ RR I 409; nearsi nesėsi — duonos neėsi P ir P 46; kas skaito rašo — duonos neprašo P ir P 245.

Sinoniminėms ir antoniminėms samplaikoms yra būdinga intensyvinė intonacija. Ji ir apsprendžia samplaiką. O kadangi intonacija yra daugiau individualus, subjektyvus dalykas, tai gali būti dvejopumų. Pvz., tam pačiam Maironiui „liūdėsiu dejuosiu“ yra sinoniminė samplaika, o jau „dega, liepsnoja M RR I 102“, „mirkčioja, dega M RR I 175“ — ne, nors visos trys poros įmanomos tarti vienoda intonacija; *dega* ir *liepsnoja* yra netgi artimesnės sąvokos, negu *liūdėsiu* ir *dejuosiu*. Kartais kitoks redagavimas pakeičia autoriaus intonaciją, pvz., plg. M RR I 89 *pabiro pasklido* ir „Literatūros chrestomatijos“ IX kl. (1952 m. Sudarė J. Būtėnas, S. Maceikienė, L. Mičiūlytė. Redaktorius J. Rudzevičius) 472 psl. *pabiro, pasklido*. Kada autorius savo skyrybos nėra griežtai nustatęs, atskiri redaktoriai gali įvairiai pažiūrėti į panašias žodžių grupes, pvz., plg. Ž R IV 33 „*smurgų, ašarų*“ su Ž MP 47 „*smurgų ašarų*“. Ryškiausias subjektyvaus požiūrio, priklausančio nuo intonacijos, buvimo įrodymas yra šis A. Strazdo dvieilis:

Sujudo, sušneko,

Juda šneka paukšteliai... AS R 54.

Daug didesnę ir neabejotiną klaidą daro tie, kurie intensyvinių grupių žodžius rašo su brūkšneliu, pvz.: *dieną — naktį* „L ir M“ 1961.II.11, *laimužę — dalią* vijos LG R I 44; o kurgi Marytės *audimai — rietimai* JBlT R 240; *kauki — stauki*, tik nesprok „LP“ 1960.XII.17. Ta pačia proga reikia pažymėti, kad nerašytina ir *vieną — kitą, vienur — kitur* „L ir M“ 1961.I.21 (*vienas kitas, vienur kitur, šis tas, šioks toks, šiaip taip, šiek tiek* ir kt. pan. formos požiūriu yra antoniminės samplaikos). Brūkšnelį rašome tarp sudėtinę sąvoką reiškiančių žodžių.

Superlatyviškumą galima išreikšti ir kitokiais būdais: ekspresyvine veiksmazodžio ir sinoniminio žodžio pusdalyvio grupe (*nupliekdamas* su lazda tavo nugarą *skalbia* KD M 21; *teškėdamas skalbia* (lietus) KD M 76; *skendėdami maudos* KD M 76; *čypsėdami verkė, siūbuodami braška* KD M 77; *plezdendami laksto* KD M 17; *dūšaudama verkia* KD M 20; *šokdami spardės* KD M 85); su jaustuku (baltveidės *oi verks*, nes mylėjo M RR I 69; *vai plušo, vai dirbo* KK SPN 60; *širdys oi nešaltos* M RR I 95) ir kt.

Bet dažniausiai superlatyviškumas reiškiamas kartojimo (iteratyviniu) būdu.

Pačiu paprasčiausiu pavyzdžiu gali būti intensyvinės veiksmožodžio ir būdinio grupės, pvz.: *spausite spaudžia, nuodyte nuodija, gerte geria, gelte įgels, skriste įskrido, rieste suries* ir kt.

Labai dažnas iteratyvinio superlatyviškumo raiškos būdas yra bejungtukinės dvejbės (asindetoninės geminacijos), pvz.: *toli toli, senas senas senelis, maža maža trobelė, visai visai jaunutė; keliai kekeliai, gatvės gatvelės, laukai laukeliai, ieva ievužė, žiema žiemužė, kardas kardučelis, vargas varguželis, sveikut sveikutėlis* ir kt. Bejungtukinės dvejbės labai dažnos literatūroje, ypač poezijoje. Pvz.:

Skamba skamba žalsvieji beržų žirginiai JJ ŽŽ 21;

Į mano *baltus baltus* plaukus JJ ŽŽ 56;

O paskui *ilgai ilgai* kankinos VIM VE 35;

...*baltas baltas* tartum pūkas KK SPN 5;

Juodos juodos kaip angliukas KK SPN 42;

Tada *graži graži* buvai SN R I 316;

Šalta šalta — be ugnelės, be namučių SN R I 325;

Tylų tylų skundą SN R I 344;

dalia dalužė SN R I 410, *valužė valią* SN R I 411;

Kur *namučiai namai* SN R I 437;

faktai fakteliai TT R III 7; *vargai vargeliai* VV RR I 377;

Seniai seniai, labai seniai AV P ir L 61;

...*eini eini* žmogus, *plūkies plūkies* JBlt R 243.

Prie bejungtukinių dvejbių priskirtini ir dvigubi ištiktukai, pvz.:

...*capt-capt*² beregint **visus** sugaudžiau MV PJ 14;

Svečiai [...] *tūpt-tūpt* šokinėja MV PJ 17.

Šitokie ištiktukai išreiškia ne tik staigumą, bet ir veiksmo išbaigtumą, pilnumą, pasikartojimą; plg.:

...*vilkas capt viena* avelę MV PJ 43;

Ta tūpt prie pečiaus MV PJ 15.

Atskirai galima paminėti tokias bejungtukines dvejbes, kurios sudarytos iš to paties veiksmožodžio eigos ir įvykio veikslo formų, pvz.: *kirs nukirs* PŠ OGB 18, *vėlavai pavėlavai* PŠ OGB 65; *leisk paleisk* KK SPN 37, *krėsk nukrėsk* KK SPN 39; *prašė perprašė* „P“ 1960.XII.13; *migo pamigo* SN R I 321; *geso užgeso* LG R I 163, *eina ateina* LG R 135, *kilkit sukilkit* LG R 134; *keikė prakeikė* TT NMB 95; *drybso bedrybso* JBlt R 233 (plg. dar ištiktukus: *strykt pastrykt, brūkšt pabrūkšt, čiūžt pačiūžt* ir kt.).

Jungtukinės dvejbės (sindetoninės geminacijos) daugiau paryškina veiksmo ar būvio trukmę, eigos nepertraukiamumą arba daiktų ir reiškinių pasikartojantį gausumą, būdo ar kokybės ir kiekybės pasikartojimą, pvz.:

Visą dieną *guli ir guli*, šonus gali pragulėti;

Visą laiką *vienas ir vienas*;

Jis **vis tyli ir tyli**;

² Dėl brūkšnelio rašymo žr. 1 išnašą.

Vien vargai ir vargai;

Aš norėčiau (...) klausyt ir klausyt JJ ŽŽ 61;

Mūrai ir mūrai,

dvarai ir dvarai —

dangiškam rojui nebus taip gerai VM R I 246;

Ganome ir ganome JBlt PV 158;

O kolonos vis éjo ir éjo, ir éjo³ AVncl R I 193.

Prieveiksminiai žodžiai **vis**, **vien**, **tik**, čia išskiria tas dvejybes, jas paryškina ir pastiprina trukmę ir pasikartojimą.

Yra dar ir trečia dvejybių grupė. Tai akcentuojamosios geminacijos. Jos yra bejungtukinės, bet intensyvinės intonacijos neturi, o akcentuojamas kiekvienas kartojamas žodis. Tai yra paprastas poetinis kartojimas, kuriuo kas nors pabrėžiama, iškeliamas, atkreipiamas dėmesys į tą ar kitą mintį, pvz.:

Buvo obelys ružavos, ružavos...

Ir pavasaris užavo, užavo...

O mes éjome. Éjome, éjome... PŠ OGB 7;

O siūbavo beržai pakelėm, pakelėm PŠ OGB 59;

...negaliu, negaliu nedainuot PŠ OGB 58;

Ir eitum, eitum miško samanėlėm,

Ir rinktum, rinktum baltus žėručius JJ ŽŽ 67;

Girgžda vygė lengva, supama, supama JJ ŽŽ 30;

Žiūri, žiūri mama JJ ŽŽ 30;

Svyra, svyra galva JJ ŽŽ 31;

Laumė klausė, klausė, klausė KK SPN 35;

Brolį šaukia, šaukia, šaukia KK SPN 37;

Visą dieną nuo pat ryto

grybai krito, krito, krito JM GK;

Rugio varpos dulka, plaukia, plaukia, plaukia (E. Mieželaitis „T“ 1960.XII.4);

Aplinkui švinta, švinta, švinta EM BP 14;

Dainuok, dainuok — ir nenutilki SN R I 264;

Seka, seka močiutė iš lėto SN R I 368;

Sesuo žydroji — Vilija,

skubėk, skubėk į Nemuną;

Kovas kovoję — kruvini

sugrįžtame, sugrįžtame SN R I 367.

Panagrinėję kad ir du paskutinius pavyzdžius, matome, kad juose, kartojant ir kiekvieną atskirai akcentuojant, pabrėžiami žodžiai *skubėk* ir *sugrįžtame*. Jeigu nebūtų kablelio, pirmasis pavyzdys reikštų „labai skubėk“, o antrasis pabrėžtų sugrįžimo greitumą, intensyvumą.

Akcentuojamosiose dvejybėse kiekvienas žodis gali būti pabrėžiamas ir kitokiu tonu (priklausomai nuo nuotainkos), pvz.:

Išaušo! Išaušo! M RR I 89;

³ Skyryba palikta tokia, kokia yra 1955 m. leid. A. Venclovos „Raštuose“. Kablelio reikia ir prieš pirmąjį jungtuką, nes išskaičiavimo grandinė yra lygios eilės.

Kuri jau sugrįžti *negali!*

Negali, negali!.. M RR I 193;

Ak, tos *ašaros, ašaros... ašaros* sraujos... JJ ŽŽ 40.

Atskirai reikia paminėti dar tas akcentuojamąsias dvejybes, kurių antrasis žodis dar yra sustiprintas jaustuku, pvz.: *Šneka ten, oi šneka* M RR I 95; *daug, oi daug* M RR I 146; *daugel, oi daugel* LG R I 248; *turi, oi turi* JBlt PV I 113; *seniai, oi seniai*⁴ „P“ 1960.XII.28.

Kartais pastiprinamuoju žodeliu gali eiti ne jaustukas, o prievieksminis žodelis, pvz.:

Ilgai, dar ilgai ten ilsėjos M RR I 113.

Šios trys dvejybių grupės (bejungtukinės, jungtukinės ir akcentuojamosios) visų pirma skiriasi savo intonacijomis. Toliau, jungtukinės dvejybės išsiskiria dar tuo, kad jos reiškia ne veiksmo intensyvumą, bet jo trukmę, pasikartojimą, ilgalaikiškumą (arba reiškinių pasikartojantį gausumą, būdo, kokybės ir kiekybės pasikartojimą), pvz., plg. „*skamba skamba* mano dainos“ ir „mano dainos (vis) *skamba ir skamba*“. Bejungtukinės dvejybės yra intensyvinės. Jų skirtumą nuo akcentuojamųjų (taip pat bejungtukinių) nulemia intonacija ir skirtukas. Reikia priminti, kad bejungtukinės dvejybės iš daiktavardžio ir jo mažybinės formos visada yra intensyvinės. Todėl I. Mero sakinį „Išraite, išsukioję savo šakas, šakelės...“ „L ir M“ 1960.XI.26, p. 2 ir A. Beržinio „...išvysta aibę *bokštų, bokštelių*“ „L ir M“ 1960.XII.17, p. 3 reikia pataisyti. Kiekvieno žodžio akcentavimas čia būtų nenatūralus dalykas. Kitur gali reikštis dvejojumas: vieni ir tie patys žodžiai vienu atveju gali sudaryti bejungtukines dvejybes, kitu — akcentuojamąsias (priklausomai nuo intonacijos, kuri apsprendžiama sakymo tikslų). Bet reikia kai ką ir pataisyti.

Balta, balta — kur dairais SN R I 206,

Silpna, silpna — šviesa „P“ 1960.XI.8,

Šešėliai ir šviesa atbrailose baroko

Ir *kryžiai, kryžiai* nišose namų VIM VE 38,

būtinai norisi sakyti vientisa intonacija, pabrėžiančia baltumo, silpnumo ir kryžių gausumą. Kablelis rodytų, kad yra paprastas poetinis pakartojimas, kuris savo akcentavimu pabrėžia žodį, jo išskirtinę vietą sakinyje.

Rašytojai kartais labai subtiliai jaučia minties ir intonacijos niuansus. Pvz., plg. P. Širvio

didžiarankis, *žilas žilas* PŠ OGB 32 ir nematomas toks — *nebylus, nebylus* PŠ OGB 53.

Čia „*žilas žilas*“ reiškia aukščiausiąjį laipsnį — „labai žilas, visas žilas“, o „*nebylus, nebylus*“ jokio nebylumų laipsnio nereiškia, tik jį, tą nebylumą, akcentuoja, pabrėžia, iškelia kaip svarbų.

Niekuo nepagrįstas yra brūkšnelio vartojimas bejungtukinėse dvejybėse. Ši klaida retkarčiais dar pasitaiko spaudoje, pvz.: *teorijos — teorijės* „L ir M“ 1961. Nr. 3 (741), p. 1.

⁴ Jaustuko šiuo atveju, kaip ir prieš kreipinį, neskiriame.

Reikia išsiaiškinti skyrybą ir tokių žodžių grupių, kaip *mušė, mušė ir primušė* JJ RR I 543. Jos reiškia ne veiksmo intensyvumą, bet nuoseklią, nepertraukiamą eigą ir galutinį tos veiksmo eigos rezultatą. Todėl ir duotasis pavyzdys reiškia ne „labai stipriai mušė ir primušė“, o „mušė atsidėjęs, be perstojo, palaipsniui, todėl ir primušė“. Žinoma, niekas ne-neigs ir to, kad, gal būt, mušė labai stipriai. Bet į pirmą vietą iškyla veiksmo nuoseklumas, eiga su jo rezultatu. Be to, žmonės, norėdami vienu kartu išreikšti ir veiksmo intensyvumą, ir jo eigos nepertraukiamumą, pavartoja tokius posakius, kaip pvz.: *gėrė gėrė, gėrė gėrė ir viską pra-gėrė*. Todėl

bėgo bėgo ir nubėgo KB DG 10,
lindo lindo ir išlindo KB DG 10,
galvojo galvojo ir sugalvojo KB DG 10,
šaldei šaldei tu prie šilo —
ne sušalo, o sušilo KK SPN 24,
dirbo dirbo ir padirbo šnipšt P ir P 33,
rinkos rinkos ir išsirinko P ir P 411,
stena stena — nepasako kur gyvena P ir P 416

reikia pataisyti — rašyti kablelį. Plg. dar taisyklingos skyrybos po-sakius:

žuvis žuvį rijo, rijo — neprarijo AVncl R III 207;
vakarinė žara temo, temo — niekaip nesutemo Ž R I 140.

Prasmės, logikos, intonacijos (vadinasi, ir skyrybos) požiūriu plg. dar tokių sakinių:

Sustojo, pagalvojo, pasitarė ir vienu balsu nutarė KBDG 13.

Bet nereikia į panašias konstrukcijas žiūrėti dogmatiškai. Pvz., *augo augo ir tiek išaugo* „T“ 1961.I.1, p. 4 gali reikšti veiksmo intensyvumą (labai greitai augo), o galutinio veiksmo rezultato nereiškia (tiek, vadi-nasi, labai daug išaugo, bet dar neužaugo). Todėl ir skyryba netaisy-tina.

Gana būdingas iteratyvinio superlatyviškumo reiškimo būdas yra, J. Jablonskio žodžiais tariant, tos pat rūšies, arba įžymio kilmininkas, pvz.: *mokslų mokslas, arų aras, vyrų vyras, minių minios, partijų partijos, eilių eilės, vienu vieną, galų gale, paprasčių paprasčiausiai, gaisrų gaisrai, partijų partijėlės, krivių krivaitis, dainų dainelė, per dienų dienas ir kt.* (plg. dar *diena dienon, diena į dieną, die-na iš dienos, koja kojon, petys petin*). „Tuo kilmininku iškeliam pabrauk-dami arba didinam dauginam vieną kurią pažymimojo daikto ypatybę“⁵. Panašios samplaikos yra labai senos. Tai įrodo toks faktas, kad aukštaičių vakariečių pietiečių tarmėje kilmininko kirčio vieta ir kamieno galo priebalsio minkštumas yra asimiliuotas pagal antrąjį žodį, pvz.: *aiškių aiškiąusias* (paprastai, ne samplaikoj — *aiškių*; minimoje tar-mėje *aiškus* yra I kirč.), *galingių galingiąusias* (šiaip — *galingų*), *gerių geriąusias* ir kt. (plg. dar „*teip*“ (reikėtų rašyti „*tiaip*“) atsiradimą per jun-ginį „*šiaip taip*“ pirmojo žodžio asimiliacinės įtakos dėka). Aiškinimas

⁵ J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I, Vilnius, 1957, p. 586.

analogija (u- ir ia-kamienu įtaka a-kamienui) yra nepakankamas, nes jis gali išteisinti tik priebalsio suminkštinimą, o kirčio suvienodinimo (homotonijos) nepateisina. Už senumą liudija ir „vyrių vyriausias“ (nelyginamojo laipsnio jau nėra).

Reikia pasakyti, kad kartais brūkšnelis yra brukamas net į tos pat rūšies kilmininko konstrukcijas, pvz.: *tolių-toliai* „L ir M“ 1961.III.4, p. 1. Tai yra klaida.

Lietuvių kalbos kiekinių skaitvardžių iteratyvinio superlatyviškumo išraiška (apytikriai, neapibrėžtai didelei kiekybei) yra įžymio kilmininkas, pvz.: *milijonų milijonai, tūkstančių tūkstančiai, šimtų šimtai* (kaip ir: *daug tūkstančių, šimtai tūkstančių, tūkstančiai milijonų* ir kt.).

Originaliuose mūsų rašytojų kūriniuose tik taip ir vartojama. Pvz.:

Milijonai milijonų

Plakančių širdžių SN R II 262;

Atlėks žuvėdros, *milijonų milijonai* kormoranų „P“ 1960.X (A. Čekuolis).

Gerų vertėjų taip yra ir verčiama, pvz.:

Milijonų milijonai žmonių praeina... JRag 5 (M. Prišvino epigrafas);

...*tūkstančių tūkstančiai* valstiečių vaikų (N. Nekrasovas, Eilėraščiai vaikams, 1953, p. 32);

...nusivils *milijonų milijonai* žmonių „KT“ 1960.X.14, p. 2;

...gyveno *milijardų milijardai* jūrų organizmų „VN“ 1960.XII.8, p. 4;

...*milijonų milijonų* žmonių kova [...] padeda [...] žengti pirmyn „L ir M“ 1959, Nr. 22 (656), p. 3.

Bet periodinėje spaudoje, ypač vertimuose iš rusų kalbos pasitaiko ir netaisyklingų, nelietuviškų konstrukcijų: *milijonai ir milijonai, tūkstančiai ir tūkstančiai* ir kt. Tai pažodiniai vertimai iš «миллионы и миллионы», «тысячи и тысячи» Pvz.:

Tūkstančiai ir tūkstančiai beždžionių kartų (P. I. Boriskovskis, Naujieji duomenys apie žmogaus kilmę, vertė V. Kaminskis, 1956, p. 32);

Galima suminėti *tūkstančių ir tūkstančių* žemės ūkio gamybos novatorių vardus „VL“ 1961.I.25, p. 3;

Karas ir jo pasekmės sugriovė ir sulūošino *tūkstančius ir tūkstančius* šeimų „P“ 1960.XII.12.

Taisytini dar ir tokie sakiniai:

...keliančios [...] *dešimtis ir dešimtis milijonų* dirbančiųjų VIL R XXVII 239;

...yra įtraukti nauji *šimtai ir šimtai milijonų* žmonių VIL R XXXIII 309—310.

Neapibrėžtai didelė, apytikrė kiekybė turi būti išreikšta įžymio kilmininku: keliančios *dešimčių dešimtis milijonų* dirbančiųjų; įtraukti *šimtų šimtai milijonų* žmonių (dvigubi kilmininkai: įžymio ir kiekybės).

Apie skaitvardinių konstrukcijų, reiškiančių apytikrę, neapibrėžtai didelę kiekybę, vertimus iš rusų kalbos galima padaryti šias išvadas:

1. Rusų kalbos jungtukinės dvejbės į lietuvių kalbą verčiamos įžymio kilmininku, pvz.: *миллионы и миллионы* — milijonų milijonai, *тысячи и тысячи* tūkstančių tūkstančiai, *сотни и сотни* — šimtų šimtai, *десятки и десятки* — dešimčių dešimtys.

2. Kiekybės kilmininko reiškinys yra identiškasis, pvz.: *сотни тысяч* — šimtai tūkstančių ir kt.

3. Jungtukas „ir“ tarp skaitvardžių gali būti abiejose kalbose neiteratyvinėse konstrukcijose, kai yra laipsniavimas (gradacija), pvz.: Tačiau panašiai kaip su Jobu dievas elgiasi su tūkstančiais ir milijonais žmonių JRag 365; ...vadovauja bendram šimtų, tūkstančių ir dešimčių tūkstančių žmonių darbui VIL R XXVII 242.

Šitokios gradacijos labai būdingos V. I. Lenino stiliui (jas cituoti būtų galima dešimtimis).

Jos gali būti ir bejungtukinės, pvz.: *Десятые, шимtai* ekskursijų JBlt KDN 4.

Prasmės požiūriu plg. dar: Jis kartuoja tuos žodžius *keletą, keliolika, keliasdešimt* kartų „P“ 1960.X.8.

Be to, jungtukas „ir“ tarp skaitvardžių gali būti dar šiose konstrukcijose:

1. Pasikartojimą reiškiančiuose posakiuose, dažniausiai su išskiriamaisiais prievoksiniais žodeliais **vis**, **vien**, **tik**, pvz.:

Jie šoko **vis** du ir du;

Tik du ir du,— kitokio pažymio jis negauna;

Tik šimtai ir šimtai,— kitokių pinigų nėra, gražos negalima gauti;

Vis tūkstančiai ir tūkstančiai jam galvoje, krautis rūpi, o apie žmogų negalvoja.

Plg. dar:

Vien vargai ir vargai,— nė galo jų nematyti.

2. Tiksliesiems skaičiams reikšti, pvz.:

Daviau *šimtą ir du* (=102);

Du ir du — keturi (=2+2).

Vadinasi, beveik visi sintaksiniai superlatyviškumo reiškiniai atvejai yra dvejbės: sinoniminės ir antoniminės (prasminės), iteratyvinės ir įžymio kilmininko (forminės). Dažniausiai jos turi vieno žodžio reikšmę ir funkcijas. Iš panašių sintaksinių junginių atsirado kopuliatyviniai (sujungtiniai) ir reduplikuotiniai (kartotiniai) sudurtiniai žodžiai, pvz.: *plaučkepėniai, kojagalviai, kurčnebylys, jaučkarvė, vištgaidis, šluotražis, medžliepiai, mergmoteriai, maždaug* ir *mažmožis, niekniekis, kartkarčiams, priešpriešiais, tučtuojau, ničnieko, vičvienaitis, pičpilnis; brabrakš* MV PJ 38, *kluklupt* MV PJ 53, *klaklakš* MV PJ 66. J. Endzelynas⁶ ir nesuaugusias į vieną žodį dvejybes (rašoma atskirai ir yra du kirčiai) — *tėvas motina, rankos kojos, šis tas* ir *maža maža* trobelė, *vagių vagis, pilnų pilna* — priskiria prie sudurtinių žodžių. Jų reikšmės

⁶ Žr. J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, V., 1957, p. 56.

labai panašios: dvejybės reiškia superlatyviškumą, o sudurtiniai žodžiai irgi yra daugiau kondensuotas reiškimo būdas.

Pabaigai pateikiame kelias trumputes literatūros ištraukas, kuriose iš karto pavartoti bent keli superlatyviškumo reiškimo atvejai. Pvz.:

...Kiekvienoje kūdroje, kiekviename duburėlyje be perstogės, kaskart vis balsiau, kaskart vis drąsiau kvarkė, kurkė, gargaliavo varlės, kurkliai kurkliukai, ir iš tolo buvo panašu, it kažkur kažkas toli toli plentų tarškia važiuoja ir galo neprivažiuoja AV IŠMA 23;

Pučia ir pučia vėjas iš stepės,—

Pustė supustė pusnyų kalnus SN R I 318;

O tokia meilė — tokia meilė,

Žiedų žiedais žieduotai žemei SN R I 235.

Garsinio sąskambio atžvilgiu šios ištraukos nė kiek nenusileidžia poetinėms aliteracijoms (pvz.: būrų būryje, pats būras būdamas SN R I 372, bedugnės — ryja rijusius ryklius VM R I 220), paremtoms paregmenonu (bendrašaknių, giminiškų žodžių įvairių formų kartojimusi) ir paronimija (panašaus sąskambio, bet nevienodos reikšmės žodžių sugretinimu), o gramatinės išraiškos požiūriu jos yra net prasmingesnės (nekalbant jau apie visai mažai prasmingus paroniminius posakius, kaip antai: geri vyrai geroj girioj gerą girą gerdami gyрэ). Kartu tos ištraukos, būdamos pleonastiškos, nėra tuščios, bet taupios, kondensuotos ir tikslios.

Gražiausių ištiktukų vartojimo superlatyviškumui reikšti pavyzdžių paliko M. Valančius. Pvz.:

Ant galo visi sušuko ant vilko, čiupt gerai nutvėrė, brūkšt patraukė, benc išvertė ir takš-takš⁷ mušti pradėjo. Vilkas, girdi, pirma cyp-cyp cypė, paskiaus vau-vau kaukė, ant galo strapt stojos ir tabalai-tabalai pabėgo, nė uodegos nebepalikęs MV PJ 43.

Vilniaus valstybinis pedagoginis
institutas,
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
1961 m. balandžio mėn.

SANTRUMPOS

- AG-G MB — A. Gudaitis-Guzevičius, Mokinio biblioteka, 1956.
ASR — Antanas Strazdas, Raštai, 1957.
AVncI R — A. Venclova, Raštai, I, III t., 1955.
AV IŠMA — A. Vienuolis, Iš mano atsiminimų, 1957.
AV P — A. Vienuolis, Puodžiūnkiemis, 1952.
AV P ir L — A. Vienuolis, Padavimai ir legendos, 1957.
EM BP — Eduardas Mieželaitis, Broliška poema, 1960.
JBlt KDN — J. Baltušis, Kas dainon nesudėta, 1959.
JBlt PV I — Juozas Baltušis, Parduotos vasaros, I, 1957.
JBlt R — J. Baltušis, Rinktinė, 1952.
JJ RR — J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I t., 1957; II t., 1958.

⁷ Dėl brūkšnelio rašymo žr. 1 išnašą.

- JJ ŽŽ — Jonas Jakštas, *Žalsvieji žirginiai*, 1960.
 JM GK — Justinas Marcinkevičius, *Grybų karas*
 JRag — J. Ragauskas, *Ite, missa est!*, 1960.
 KB DG — Kazys Boruta, *Dangus griūva*, 1955.
 KB RR I — K. Būga, *Rinktiniai raštai*, I t., 1958.
 KD M — K. Donelaitis, *Metai*, 1956.
 KK SPN — Kostas Kubilinskas, *Stovi pasakų namelis*, 1957.
 „KT“ — „Komjaunimo tiesa“.
 LG R — L. Gira, *Rinktinė*, 1951.
 LG R I — L. Gira, *Raštai*, I t., 1953.
 „L ir M“ — „Literatūra ir menas“.
 „LP“ — „Lietuvos pionierius“.
 „M“ — „Moksleivis“.
 MMI — *Mes matėme Indiją*, 1957.
 M RR I — Maironis, *Rinktiniai raštai*, I t., 1956.
 MV PJ — M. Valančius, *Palangos Juzė*, 1947.
 „P“ — „Pergalė“.
 PCv R VII — Petras Cvirka, *Raštai*, VII t., 1959.
 P ir P — *Patarlės ir priežodžiai*, 1958.
 PŠ OGB — Paulius Širvys, *Ošia gimtinės beržai*, 1956.
 SN R — S. Nėris, *Raštai*, I t., 1957; II t., 1957.
 „T“ — „Tiesa“.
 TT NMB — Teofilis Tilvytis, *Nameliai mano brangūs*, 1958.
 TT R III — Teofilis Tilvytis, *Raštai*, III t., 1955.
 VIL R — V. I. Leninas, *Raštai*, 27 t., 1954; 33 t., 1955.
 „VL“ — „Valstiečių laikraštis“.
 VIM VE — Vl. Mozūriūnas, *Vilniaus etiudai*, 1958.
 VM R I — Vytautas Montvila, *Raštai*, I t., 1956.
 „VN“ — „Vakarinės naujienos“.
 VV RR I — Valerija Valsiūnienė, *Rinktiniai raštai*, I t., 1957.
 Ž MP — Žemaitė, *Mano pasakėlė*, 1949.
 Ž R — Žemaitė, *Raštai*, I t., 1956; IV t., 1957.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ВЫРАЖЕНИЯ СУПЕРЛАТИВНОСТИ В ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ

И. КЛИМАВИЧЮС

Резюме

Некоторые имена существительные и глаголы в литовском языке имеют степени сравнения, которые образуются при помощи аффиксов (морфологический приём), например: *ponesnis*, *šunesnis*, *reikiau* и прочие.

Под суперлативностью понимается вообще каждое увеличение или усиление (даже предмета и действия). Общая форма всех важнейших синтаксических случаев выражения суперлативности-геминации: смысловые и форменные.

Смысловые геминации бывают синонимические и антонимические. Второе слово синонимических словосочетаний является более

образным, метафорическим, иногда даже подобно звучащим, например: *augo klestėjo, verkti aimanuoti, augo skeryčiojosi, pasakojo bylojo, čiulba ulba, kukuoja dejuoja...*

Слова антонимических словосочетаний часто являются смежного употребления, например: *negirdėtas neregėtas, skaito rašo, dieną naktį, žiemą vasarą, broliai seserys, rankos kojos...* Эти словосочетания обуславливаются интенсивной интонацией, которая может иметь субъективный характер.

Часто встречающийся случай форменных геминаций — итеративные словосочетания. Итеративные геминации по характеру интонации делятся на три группы: 1) асиндетонные (бессоюзные), например: *senas senas, skamba skamba, visai visai*; 2) синдетонные (союзные), например: *guli ir guli, vienas ir vienas*; 3) акцентированные, например: *ružavos, ružavos; dainuok, dainuok*. Кроме того, союзные геминации выделяются и своим значением: они обозначают не интенсивность действия, а его повторение, долговременность, продолжительность.

Выражение приблизительного, неопределенного большого количества в литовском языке имеет форму родительного падежа с именительным того же самого слова, например: *milijonų milijonai, tūkstančių tūkstančiai, šimtų šimtai*. Конструкции *tūkstančiai ir tūkstančiai* и прочие такие являются неправильными, нелитовскими, переводными (*тысячи и тысячи*).

Неправильное также написание чёрточки и запятой в интенсивных словосочетаниях. Надо писать запятую в таких конструкциях, как „*mišė, mišė ir primušė*“, так как они выражают продолжительность, постепенный процесс и конечный результат.

Смысловые и форменные геминации имеют значение и функцию одного слова. Из подобных синтаксических сочетаний развились сложные слова.
